

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2003-10-15

UDK 392.3:396.6(497.4)"189/193"

NOVO MATERINSTVO

Novi pogledi na matere in njihovo materinjenje od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne

Sabina Ž. ŽNIDARŠIČ

Srednja šola za gostinstvo in turizem v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Preglov trg 9
e-mail: sabina.znidarsic@guest.arnes.si

IZVLEČEK

V raziskavi smo skušali prikazati, kako in zakaj sta se, v zadnjih desetletjih avstrijske monarhije in v času do druge svetovne vojne, spreminjala podoba matere in vsebina materinjenja. S pomočjo interpretativne analize (predvsem) časopisnih virov smo skušali dokazati, da imata, tako stereotip vsemogočne, samožrtvujoče se matere, kot tudi podoba sodobne matere pri nas, svojo zgodovino, da sta se oblikovala v povsem določenem času in da so na njuno oblikovanje vplivali tako različni dejavniki, kot so katoliška cerkev, razvijajoče se znanosti, interesi nacionalnih držav medvojne obdobja, temeljne spremembe v pogojih in načinih življenja, kot tudi tedanjo žensko gibanje.

Ključne besede: materinjenje, zgodovina spolov, 19.-20. stoletje

LA NUOVA MATERNITÀ

I recenti punti di vista che riguardano le madri e la loro maternità dal XIX secolo fino alla seconda guerra mondiale

SINTESI

Nella ricerca abbiamo voluto presentare i motivi per i quali, nel lasso di tempo che va dagli ultimi decenni della monarchia austriaca fino alla seconda Guerra Mondiale, cambiava la figura della madre ed il significato della maternità. Con l'aiuto soprattutto dell'analisi interpretativa delle fonti giornalistiche, abbiamo cercato di provare come lo stereotipo della madre onnipotente che sacrifica se stessa e la figura della madre moderna attuale, hanno la sua storia. Essa si è formata in un periodo determinato. Sulla sua formazione hanno influito diversi fattori: la chiesa cattolica, le nuove scienze, gli interessi degli stati nazionali nel periodo tra le due guerre, i cambiamenti fondamentali delle condizioni e dei modi di vivere ed il movimento femminista d'allora.

Parole chiave: ruolo sociale della madre, storia di genere, XIX-XX secolo

NOVO MATERINSTVO

V 19. stoletju je bilo materinstvo še zelo enostavno; življenje žensk, bioloških mater in ne mater, je bilo kar najtesneje prepleteno z njim in ženske so opravila, povezana z nego in vzgojo otrok, preprosto prepletle s svojim vsakdanom. Postati (zakonska žena in) mati je bila edina "prava", "naravna" in najbolj zaželena kariera vsake ženske. (Celo) ginekologi so delili žensko življenje v sedem obdobjih, osredinjenih v materinstvu: 1. rojstvo, 2. prva menstruacija, 3. izguba nedolžnosti, 4. nosečnost, 5. porod, 6. dojenje in 7. menopavza. Samske ženske, neplodne ali tiste, ki so postale matere mimo predpisanih zakonskih norm, so bile deležne cele pahljače negativnih čustev in ravnanj – od pomilovanja, zaničevanja do preganjanja. Ženskam, ki zaradi različnih razlogov, niso mogle ali smele slediti svojemu "naravnemu" instinktu, so ponujali t.i. nadomestno materinstvo, v katerem bi živele skladno s svojo naravo; postale naj bi negovalke, vzgojiteljice, učiteljice itd. Glavna zagovornica tako urejenega sveta, znotraj katerega imata moški in ženska "svoje mesto v društvu" (Mahnič, 1893, 317), je bila in ostala katoliška cerkev. V prizadevanjih za urejenost polariziranega sveta se ji je pridružila tudi nacionalna država, ki je še posebno v obdobju med vojnami krepila svoj pritisk na ženske matere. Materinstvo je bilo tudi vloga, ki se je kar najbolj ujemala z drugimi (sicer mnogo bolj zahtevnimi in časovno zajetnejšimi) deli, ki so jih ženske vsakodnevno opravljale. In ker je bilo materinstvo izključna, naravna domena žensk, je bilo tudi vir ženske samozvesti in moči; ženske so se dokazovale (tudi) kot roditeljice in vzgojiteljice.

Proti koncu 19. stoletja pa so se začele razmere tudi pri nas močno spreminjati.¹ Rojevati se je začel stereotip "dobre" matere, v katerem prevladujeta samozrtvovanje in vsemogočnost – otroci so prešli pod izključno materino pristojnost. Razširjevalcev tega romantičnega pogleda na sodobno mater je bilo več; mednje lahko prištevamo tako cerkev kot državo, različne znanosti, književnice in književnike, in, ne nazadnje, ženske borke za spremembo položaja žensk, ki so se zbirale okoli različnih ženskih revij, katere so izhajale pri nas od konca 19. stoletja dalje, začenši s *Slovenko*.²

Ženske matere se pri opravljanju svoje materinske dolžnosti oz. pri materinjenju³ res opirajo (in sklicujejo) na svojo naravno danost, ki pa je postala v razmerah novega, hitro spreminjajočega se sveta nekako nezadostna. Materinstvo in materinjenje nikakor nista bila več zgolj naravna in zasebna zadeva poročenih žena, ampak sta dobili družbeni pomen. Materinski instinkt⁴ je bilo potrebno nadgraditi z najsodobnejšimi spoznanji in odkritji, ki so jih prispevale različne veje medicine z ginekologijo in pediatrijo na čelu, pedagogika, psihologija, psihoanaliza in, ne nazadnje, evgenika. Rojevanje in vzgoja otrok sta postala družbeno prepomembni "dejavnosti", da bi ju bilo mogoče še prepustiti zgolj naravnim instinktom žensk. Vez, ki se je tkala oz. naj bi se stekala med materjo in otrokom, je postala temelj družbene morale: "Ženska je odgovorna za moralo celotne družbe," je v Slovincu zapisal zdravnik Anton Breclj, "kajti ko se bo zavedala svojega materinskega poslanstva, le tega ne bo trčila z neprimernimi moškimi; konec bo nezakonskih rojstev, prostitucije in druge bede... Velika je tvoja naloga, slovenska žena: boljša usoda vsega naroda je v tvojih rokah, saj v prvi

1 V zahodnejših evropskih državah, na primer v Franciji, se je začelo gibanje za "novo" materinstvo z razsvetljenstvom oz. predvsem z Rousseaujem, ki je svoje poglede na novo vsebino materinstva razložil v romanu iz leta 1762 *Émile*. Po Rousseauju naj bi vsaka mati posedovala močan "naravni" instinkt, da skrbi za svojega otroka. Materinstvo je naravna dolžnost žensk in je njihova naravna pravica, ki jo mora družba spoštovati in priznati; Rousseau od mater zahteva, da dojijo svojega otroka, češ da je nadomestno dojenje najetih dojlj nenaravno oz. proti zakonom narave; mesto matere je ob otroku, ki ga neguje in vzgaja v dobrega državljana; ženske matere bodo postale "prave" ženske le, če bodo sposobne čustvene povezave z otrokom, ki jo najlaže dosežejo prav skozi dojenje in nenehno sobivanje z otrokom; "pravo" materinstvo po Rousseauju zahteva, da so ženske doma oz. ni nezdružljivo z ženskim plačanim delom izven doma in zahtevami, ki jih pred delavke postavlja sodoben trg dela (Abrams, 2002, 103).

2 *Slovenka* je izhajala v Trstu v letih 1897-1902, najprej kot priloga časopisa *Edinost*, kasneje kot samostojen mesečnik. Prva urednica revije je bila Tržačanka Marica Nadlišek Bartol, od leta 1900 pa je mesečnik urejala Ivanka Anžič, kasneje tudi Klemenčič.

3 Materinjenje je nov pojem, ki ga je pri nas uveljavila dr. Tanja Renner, in označuje vse tisto, kar je do sedaj vključeval pojem materinstvo; razlika, ki jo vzpostavlja nova tvorjenka, je vsebinska: materinstvo je tehnični, celo pravni pojem, ki označuje razmerje mati – otrok, razmerje, katero je bilo vse do razvoja novih reproduktivnih tehnik in mnogovrstnih kombinacij, ki jih te omogočajo, v zadnji tretjini 20. stoletja enostavno določljiv. Nekaj takega se zaradi podobnih in še drugačnih vzrokov dogaja s pojmom očetovstvo. Materinjenje pa vključuje vse tiste raznovrstne dejavnosti, dolžnosti, opravila, čustvena razmerja itd., ki so potrebne in povezane z nego in vzgojo otroka in ki jih je do sedaj vključeval pojem materinstvo. Za naloge materinjenja in za vzpostavitev takega odnosa med otrokom in osebo, ki materini, je seveda spol te osebe povsem postranskega pomena. Tisti, ki materini, je lahko tudi ženska, (še vedno) običajno otrokova mati, vendar je za samo bistvo materinjenja to nepomembno.

4 Materinski instinkt naj bi bil ženska naravna posebnost, po kateri se ženske (tudi) razlikujejo od moških. Naj bi bil naravni nagon, ki povzroči, da se ženska mati v primeru stiske odloči v otrokovo korist, in ki opremlja žensko s posebno, instinktivno "vednostjo" o otrokovih potrebah, hkrati pa jo napeljuje, da tudi ravna tako, da otrokove potrebe kar najbolje zadovolji. Z dokazovanjem obstoja materinskega instinkta je ob vprašanju, kaj je v ravnanju in občutenju žensk, ko gre za njihovega otroka, res del instinktivnega in kaj je podvrženo ucljivosti, spremenljivosti, kulturi, nemalo težav. Rezultati raziskav na to temo, opravljenih tako pri ljudeh kot pri sesalcih, se nagibajo k temu, da je večina čustvovanj in ravnanj matere do otroka ucljivih in da so močno podvržena kulturnim spremembam: "Vedno so bile matere, toda materinstvo je bilo izumljeno." (Dally, 1982, 337).

vrsti ti sama dvigneš svojo življenjsko vrednost, ožarjeno po materinstvu." (Brecelj, 1927, 13).

V okvirih naraščajoče zahtevnosti nacionalnih držav, ki so prva desetletja 20. stoletja, posebno pa v času med obema svetovnima vojnoma, trepetale in težile h kar največjemu in najkakovostnejšemu prirastku domačega prebivalstva, je postala vloga mater državotvorna; matere so s svojo plodnostjo in materinjenjem dokazovale svoje domoljubje: *"In žena – kako kaže, kako more ona kazati rodoljubje svoje?"* se sprašujejo že v prvem letniku tržaške Slovenke in odgovarjajo: *"Mar v javnih govorih?... Ne, tiho in mirno pokaže lahko vsaka žena, kako srčno ljubi narod svoj. Ne plesišče, ne oder bodi naš delokrog, marveč dom. Domače ognjišče, pod domačim krovom bodi naše narodno zbirališče... Glej slovenska majka, tebi je dan najširši delokrog; polje, kjer lahko plodonosno seješ s polno zavestjo, da ti seme ne pade na kamnita tla. V tem krogu, v tej obitelji storiš lahko največ za narod svoj."* (Milka, 1897, 6).

Materinstvo = poklic

V času, ko je pri nas potekal intenziven prehod na kapitalistične vrednote in način življenja, ko se je družba vedno bolj profesionalizirala, je materinjenje preraslo domet (zgolj) naravnega poslanstva in postalo poklic; najprimernejši, najnaravnejši poklic vsake poročene (!) žene. S sklicevanjem na tako absolutne vrednote, kot je narava (in Bog), je bilo vsakršno siceršnje žensko delo, še posebno pa profesionalno, mimo materinjenja, razglašeno za drugotno, nadomestno, celo nežensko: *"Ko že moraš (žena, op.p.) za pridobitnim poklicem,"* svari Brecelj, *"drži se onih strok, ki so tvojemu prirodnemu poklicu najbližje in najbolj sorodne, da lahko pristopiš duševno pripravljena in telesno neizčrpana k dejanskemu izvrševanju svojega pristnega poklica."* (Brecelj, 1927, 13).

Pozivi, *"da se mati vrne domu in otrokom, kjer je njeno pravo področje"* (Ušeničnik, 1930, 14), oz. da naj se v primeru, da ji usoda (še) ni poklonila možnosti za lastno družino, oprime ženski naravi primerne poklica, kot pravi Brecelj, so bili glede na realne razmere skorajda cinični. Ženski delež med delovnim prebivalstvom je bil pri nas že tradicionalno izredno visok⁵ in (tudi zato) nepogrešljiv. Ženske so bile najprej in pre-

težno vključene v različne oblike in statuse pridobitnega dela zaradi lastne in družinske eksistence, nekoliko kasneje (in morda v manjši meri) pa tudi zaradi osebnih profesionalnih ambicij in veselja do dela. Tisto, kar je sodobnike motilo in zaradi česar so ženske, predvsem matere, pozivali, naj se vrnejo domov in k pravi ženskim opravilom in dolžnostim, nikakor ni bilo delo, njegova napornost ali dolgotrajnost. Ženske so bile vedno nepogrešljive delavke, gospodinje in matere (v tem zaporedju). Niso se spremenili ne potreba po ženskem delu, ne napornost njihovega dela, niti ne obseg; spremenili so se pogoji dela, ki pa (seveda) niso bili v domeni in moči ne reformatorjev ne žensk. Od druge polovice 19. stoletja dalje sta, resda z zamikom in v začetku s počasnejšim tempom, tudi naše kraje zajela pospešena industrializacija in proces uveljavljanja kapitalističnih razmerij. Tradicionalna razmerja, ki so temeljila: 1. na pretežno agrarni proizvodnji, nagnjeni k samozadostnosti, 2. na intenzivni delovni participaciji vseh za delo sposobnih članov gospodinske skupnosti in 3. na razmerjih, ki so temeljila na spoju pridobitne in potrošne gospodinske skupnosti, so se za vedno začela umikati: 1. produktivnejšim, novim, nastajajočim in razvijajočim se gospodarskim panogam, 2. profesionalizaciji dela, ki je izzivala razvoj hierarhično urejenega izobraževalnega sistema, in 3. dokončni ločitvi pridobitnega dela, ki je sedaj najpogostejše potekalo izven okvirov domačega gospodinjstva in okolja, in gospodinske oz. družinske porabe, ki je bila, iz različnih, pretežno kapitalističnih razlogov, skozi 20. stoletje nenehno pospeševana.

Spremenjeni pogoji dela so terjali tudi spremembo narave ženskega dela kot, seveda, tudi moškega, le da se je ob teh spremembah razkrila neka bistvena značilnost ženskega pridobitnega dela v pogojih tradicionalnega gospodarstva: ženske so znotraj svoje pridobitne dejavnosti, ki se je odvijala najpogostejše v okvirih domačega gospodinjstva ali pa v časovno omejenih okvirih dela izven doma, ki so se jim relativno lahko prilagajale, opravljale tudi kopico opravil, neposredno povezanih z otroki, z njihovo nego in vzgojo vred, ter kopico dejavnosti, ki jih danes prištevamo k ozkemu gospodinskemu delu. Ko pa so se vključile v kapitalistični trg dela in razmerij, je bila združitev po lokaciji, naravi itd. tako nezdržljivih opravil in obvez-

5 Tako za deželo Kranjsko v okvirih avstrijske monarhije kot za Dravsko banovino znotraj Kraljevine Jugoslavije je veljalo, da so ženske pomemben in vsekakor nepogrešljiv del delovnega prebivalstva. Dežela Kranjska je izstopala tako iz siceršnjih državnih povprečij glede deleža pridobitnih žensk, še mnogo bolj pa je izstopala v širših evropskih kontekstih, ki zadevajo statistike dela in delovne participacije. Podatki na primer avstrijske državne statistike za popisna leta 1880-1910 kažejo, da je bila skoraj polovica (v letu 1880 43%, v letih 1890-1910 pa okoli 49,5%) vseh pridobitnih oseb na Kranjskem žensk. Kažejo pa tudi na to, da so se skozi omenjena tri desetletja ženske vedno pogostejše preživljale znotraj nekmetijskih poklicnih razredov, v industrijskih in obrtnih panogah, trgovini in prometu in v različnih "intelektualnih" poklicih. Pojem pridobitnosti, ki ga je uporabljala avstrijska poklicna statistika, je vključeval tako osebe, ki jih današnja delovna statistika imenuje aktivno prebivalstvo, kakor tudi osebe prejemnice različnih pomoči, upokojeince, pa tudi nastanjenice v različnih zavodih, na primer v zaporih, bolnišnicah, hiralnicah ipd. Odločilna kriterija, ali je bila neka oseba pridobitna ali ne, nikakor nista bila delo (hišni posli delajo, a so vpisani med nepridobitne), niti ne plačilo (doma pomagajoči, kjer je bila velika večina žensk, so pridobitni, a ne prejemajo plačila). Glej Žnidaršič, 2000.

nosti več kot problematična. Materinjenje zahteva nenehno prisotnost in relativno razpršenost opravil, plačano, mezno delo pa ob nenehni prisotnosti tudi popolno, stalno osredotočenost; nezdružljivost dveh področij, ki sta bili hkrati vitalnega pomena v življenju in za življenje žensk v zadnjih desetletjih 19. stoletja, vedno bolj pa v prvi polovici 20. stoletja, je ustvarjala pri vseh vpletenih nemalo frustracij in občutkov kriznosti.

Ob dejstvu, da so bile zaposlene ženske, ki jih je bilo pri nas v času po prvi svetovni vojni za eno tretjino vseh zaposlenih in se je njihovo število povečevalo, časovno močno omejene kot matere, pa je na naraščajoč občutek zanemarjanja otrok oz. materinskih dolžnosti vplivalo še nekaj dejavnikov. Prvi je bil nedvomno v pojavu in širjenju novega tipa družine, t.i. nuklearne družine, dveh roditeljev, očeta in matere. Ženske so ob spremembah načina življenja, ki jim je botroval razvoj industrijskih centrov, izgubile t.i. tradicionalno žensko mrežo, skupnost žensk, najrazličnejših generacij in stanov, ki so si v okvirih tradicionalnega gospodarjenja medsebojno pomagale, svetovale in delile. Tudi (ali predvsem) pri skrbi za otroke in gospodinjstvo. Razpad tradicionalne ženske skupnosti oz. pretrganje stikov z njo je posamezni ženski materi naložila izključno skrb in tudi odgovornost za otroke.

Znanost = nova avtoriteta

Prav v teh časih pa so se začele pri nas intenzivno širiti nove predstave, ideje in znanstvena spoznanja, povezana z otroki, načini njihove nege, prehrane, vzgoje. Lahko bi rekli, da so celotno vsebino materinjenja definirala povsem na novo. Različne znanosti so močno razširile ali kar na novo določile potrebe otroka, ki jih mora najprej zadovoljevati in zadovoljiti prav mati. Materinjenje je zahtevalo nenehno materino pripravljenost za učenje, za sprejemanje in uporabo vedno novih znanstvenih spoznanj, postalo je poklic, ki zahteva izobrazbo, čeprav neformalno. Če so se ženske v "starih dobrih časih" lahko zanašale na medsebojno pomoč in domnevno lastno, od narave dano sposobnost za nego otroka, v novih časih od tega ni ostalo veliko. Nove znanosti oz. spoznanja so po eni strani ženskemu naravnemu instinktu odvzele večino avtoritete in s tem tvorne moči, hkrati pa so od žensk terjale, da se odrečejo "starim vražam" svojih mater in babic ter se ravnajo po navodilih (predvsem) zdravnikov.

Strokovnjaki – od pediatrov, ginekologov, pedagogov, psihologov vse do psihoanalitikov in antropologov

– se obstoju posebnega materinskega instinkta sicer niso (mogli?) odpovedati, so pa skušali tudi v tem primeru divjo, instinktivno žensko materinsko naravo kultivirati oz. racionalno podpreti in nadgraditi. Lotili so se tudi tako racionalno neulovljivega, kot je na primer materinska ljubezen; sedaj more mati otroka ne le ljubiti, ljubiti ga mora na pravi način, kajti:

- če mati ljubi preveč, kvari otrokov značaj, ali kot zapiše pedagog Jakob Dimnik: "*Da bi pa otroci vseskozi sami skrbi materini bili izročeni, utegnili bi se marsikaterikrat ljubezen materina zavreči v popustljivost, prizanesljivost, deci na kvar*" (Dimnik, 1895, 6);

- prav tako sta škodljivi premajhna materinska skrbi in ljubezen, ne glede na to, zakaj (morajo) matere tako ravnati: "*Ali ne vidiš večine mater v najnižjih slojih našega naroda, da so preobložene z vsakdanjim delom in da se bojujejo za vsakdanji kruh in obstanek, vsled tega pa obubožajo na blaginji čutečega srca in se od prve nožne otroške odgoje vedno bolj odvrčajo, ker nimajo v to časa? Ali ne vidiš kako 'dame' višjih slojev vsled samega lišpanja in vžitka zabav itd. ne morejo si prisvojiti občutka pravih materinskih dolžnosti in hitijo, da ko je dete rojeno, ga oddajo hitro v popolno oskrbo večkrat lahkomišelnim pestunjam v največjo škodo deteta in se za njega menijo vedno manj*" (Korošec, 1897, 8);

- če pa so matere že tako srečne, da ljubijo s pravo mero, pa morda to kažejo – npr. ljubkujejo otroka – ob nepravem času. Na pravi čas in mero za ljubezen je pri nas matere nenehno opozarjal pediater dr. Dragaš: "*Po hranitvi ga oskrbimo, morda ponovno previjemo in po tem prične njegovo prvo delo in poklic: spanje. S tem je za mater in negovalko direktno delo z otrokom končano in je otroka treba pustiti pri miru... S pestovanjem odlašajmo kolikor le moremo... Vsako drugo pestovanje je nepotrebno in celo nevarno*" (Dragaš, 1938, 37, 41, 42);

- pa tudi sicer je materinska naravna, nekultivirana ljubezen npr. npr. npr. npr. sumljiva. V Sloveniji je leta 1900 Marak objavil članek s kar se da povednim naslovom "Idealno materinstvo", v katerem pravi: "*Res je sveta ta vez, ki družijo mater z otrokom..., a ta ljubezen ima vendar v telesnosti svoj izvor in ima često v čustvovanju sladko sicer, a ne vedno pravo hrano. Ta ljubezen telesnega materinstva... je vendar prepojena s čutnostjo, ni čisto duševna, ni čisto nesebična, ampak more pravi vzgoji sem ter tja tudi škodovati, ako ne najde v veri višjih nagibov in nadnaravne podpore*" (Marak, 1900, 155).

Strokovnjaki so začeli nagovarjati ženske neposredno; tako so v okviru različnih ženskih revij odpirali

6 Ženske so postale pomembna bralna publika. V Sloveniji je bila pismenost v okvirih Kraljevine Jugoslavije najvišja; po podatkih iz konca dvajsetih let 20. stoletja je 87,5% prebivalcev Slovenije znalo brati in pisati. Povprečna stopnja pismenosti je bila tedaj v državi izredno nizka: le 39% prebivalcev celotne države je obvladalo spretnosti pisanja in branja. Glede na obdobje pred prvo svetovno vojno in razpadom avstrijske monarhije se je v novi državi delež nepismenih Slovencev in Slovenk celo povečal: "Pred vojno je bilo število nepismenih v Sloveniji znatno manjše, zdaj pa, ko smo izgubili Primorje, je naraslo na 8,25 odstotkov." (Žena in dom, 1930, 130).

svetovalne rubrike, ki so bile posebno namenjene vzgoji "novih" mater in v katere so pisale ženske profesionalke (najpogosteje zdravnice) ali pa izkušene in ozaveščene matere.⁷ Izhajati pa so začele tudi prve domače in prevedene knjige, ki so v poljudnem jeziku in slogu prinašale nova spoznanja in vrednote. Prvi tak priročnik, z naslovom *Slovenska mati*, smo dobili že leta 1882 izpod peresa zdravnika Štefana Kočevarja. Knjiga, ki jo je avtor označil za "podučno knjigo materam, kako naj sebe in svoje otroke zdrave obvarjajo", se vsaj v dveh pomembnostih loči od večine kasnejših. Kočevar je (še) upošteval, da živi večina žensk v materialno izredno neugodnih razmerah, in je svoje nasvete prirejal predvsem tem, medtem ko so kasnejši avtorji najpogosteje nagovarjali imagirano žensko srednjega, relativno dobro situiranega razreda. Avtorji, ki so pri nas izdajali dela v času med obema vojnoma, so z močjo svoje strokovne avtoritete od žensk, aktualnih in bodočih mater, zahtevali točno določeno ravnanje in (celo) čustvovanje, tiste manj srečne oz. revnejše pa so od svojih zahtev odvezovali. Ob kopičenju novih spoznanj je postajala tako vedno bolj očitna segregacija žensk mater na tiste, ki so bolj, in na tiste, ki so manj premožne; za ene in druge so veljala drugačna pravila, za otroke enim in drugim pa različni negovalni in vzgojni standardi. Seveda ne gre zanemariti dejstva, da je v zdravniškem poklicu v tedanjih razmerah vladala ostra notranja konkurenca in da so si bili zdravniki tako rekoč prisiljeni svoje paciente/ke ustvarjati tudi sami oz. da so bili vitalno zainteresirani za ustvarjanje vedno novih in novih potreb po svojih strokovnih intervencijah.⁸ Tako, na primer, dr.

Dragaš, ko v knjigi *Pomoč novorojenčku in dojenčku*, ki je doživela kar tri dopolnjene izdaje, govori o dojenju, le-to predpisuje vsaki materi, kajti "dojenje je sveta dolžnost vsake matere", ker "otroka dojiti more skoraj vsaka mati" in ker "slabega ženskega mleka ni" (Dragaš, 1938, 57). Edini izjemi so matere, ki imajo posebne, na otroka prenosljive bolezni (npr. sifilis, jetika) in pa matere, ki "niso zavarovane in imajo svojo lastno existenco, ki bi bila ogrožena, če bi ostale doma – so oproščene rednega dojenja." (Ibidem)⁹ Druga razlika med Kočevarjem in kasnejšimi avtorji je v tem, da se je začel Kočevar ukvarjati z že nosečo žensko in njej svetuje. Kasnejši avtorji, začeni predvsem z zdravnico Dückelmann, pa že načenjajo vprašanja in dileme, s katerimi naj bi se morala spopadati ženska že pred samo zanositvijo ali celo že ob izbiri bodočega soroditelja bodočega otroka. Dückelmann je kot zdravnica izhajala tudi iz evgeničnih načel, ki jih neposredno razloži (tudi)¹⁰ v posebnem poglavju o tem, "kako dobimo zdrave in lepe otroke". Prvi pogoj za zdravje otrok so po njenem mnenju "zdravi, daroviti in dobri starši. Bolni, duševno manj razviti, zlobni ali od slabih strasti tako pogostokrat prežeti starši imajo malo nade na zdrave, lepe in nadarjene otroke." (Dückelmann, 1931, 50).

V petdesetih letih, kolikor jih je preteklo od Kočevarjevega priročnika do priročnikov med obema vojnoma, se je zgodil še en pomemben premik; medtem ko je Kočevar svaril nosečnice pred skrajnostmi, ki da lahko škodujejo razvijajočemu se plodu, kot so npr. "huda jeza, dolgotrajna mržnja, otožnost z velikim žalovanjem in iznenadni strah" (Kočevar, 1882, 14), pa se pri

7 Za slovenske bralke so v obdobju od konca 19. stoletja do 2. svetovne vojne izhajale mnoge ženske revije, nekatere bolj druge manj specializirane. Večina od njih pa je prinašala kopico praktičnih nasvetov tako za matere kot za gospodinjke. Najpomembnejše so bile: *Slovenka*, ki je izhajala v Trstu od 1897 do 1902, *Ženski svet*, ki je izhajal v Ljubljani od leta 1923 do 1941 in je imel že od vsega začetka stalno rubriko "Materinstvo", *Ženski list*, glasilo Zveze delavskih žen in deklet, ki je izhajal od leta 1924 do leta 1935. Poleg omenjenih je izhajala še vrsta drugih; glej Štular, 1997, Govekar, 1926. Prav tako so nasvete materam prinašali tudi drugi slovenski časopisi in revije. Znotraj katoliškega tabora je potrebno omeniti predvsem revijo *Bogoljub*, ki je izhajal v letih 1903-1942 in je prinašal vrsto tekstov, namenjenih prav vzgoji bodočih in aktualnih mater. *Bogoljubu* so leta 1926 dodali posebno prilogo "Mati in gospodinja", ki je izhajala vsakih štirinajst dni.

8 Da je pri nas veljala med zdravniki kar ostra konkurenca, posebno med tistimi s privatno prakso, kažejo tudi težave prvih šolanih zdravnic pri nas, ki prav zaradi domnevnega "odžiranja" dela svojim kolegom niso mogle dobiti dela doma, ampak so jih razporejali na manj zanimiva področja – znotraj avstrijske monarhije predvsem na ozemlje anektirane Bosne.

9 V tridesetih letih prejšnjega stoletja, ko je Dragaš izdajal svojo knjigo, so bile zaposlene in zavarovane ženske pri nas upravičene do zdravniške in babiške porodne pomoči, dobile pa so tudi "posebno podporo v znesku treh četrtin dnevne mezde 6 tednov pred in po porodu, opremo za otroka v znesku 14-kratne dnevne mezde, premijo za dojenje po 3 Din na dan, ko je prenehala šesttedenska podpora po porodu, oz. 1.50 Din dnevno, če iz katerega koli razloga otroka ne morejo dojiti" (S., E., 1936, 98). Ob tem je potrebno dodati tudi to, da je bilo leta "1934 razmerje med moškimi in ženskami zavarovanci 100 : 38," da je bilo pri nas malo zaposlenih (in še manj delovnih) žensk tudi zavarovanih za čas poroda in da "sicer imajo pravico do 6-tedenskega dopusta, v katerem jim OUZD plačuje 1/4 mezde. Toda pri že itak nezadostnih plačah še more malokatera odreči se 1/4 in tudi strah pred izgubo službe jih zadržuje, da bi polno izrabile itak pičli dopust. Tako večina dela tik do poroda in čim prej spet po porodu. Pri tem je OUZD ravno zadnja leta dajatve pri porodu občutno znižal. 1932. leta je znašala porodnina le še 46,5%, leta 1934 le 46,2% porodnine iz leta 1930, podpore za dečjo opremo le 20% oz. 15%, za babiško pomoč le 50 oziroma 3%, torej manj kot eno tretjino." (Grohar, 1937, 197).

10 Na evgeničnih stališčih stoji avtorica tudi na mestu, kjer razpravlja o dojenju oz. o nadomestnem dojenju najetih dojilj; delo dojilje je predpostavljalo osirotelost in najpogosteje tudi smrt dojiljinega otroka: "Kakšno korist ima ljudsko zdravje, če pustimo, da propade eden zato, da rešimo drugega, zlasti ker je po navadi telesni ustroj rešenega slabši od onega, ki ga je mati zapustila? Egoizem imovitih slojev, njih brezobzirnost proti ubogemu ljudstvu nam ne sme dajati smernic; skrbeti moramo rajši v nekem spartanskem smislu za to, da dobijo krepki, dobro rasti otroci tudi najboljšo oskrbo, da se zdravje ljudstva vedno znova prenavlja, in ne, da se zaradi zanemarjanja polnijo pokopališča, ali pa da nastane pleme, ki bo zalagalo človeštvo z nesposobneži." (Dückelmann, 1931, 50).

Dückelmann (še bolj izrazito pa pri avtorjih zadnjih desetletij 20. stoletja) že jasno kaže paternalistična težnja zdravnikov k "preobrazbi nosečnosti v neke vrste nadzorovani asketicizem" (Knibiehler, 1993, 332). Čeprav je medicina sedaj poznala in navajala snovi (npr. hormone), ki močno in mimo volje nosečnic vplivajo na njihovo sprejemanje nosečnosti, počutje in razpoloženje, pa so od noseče ženske pričakovali in na različne implicitne načine tudi zahtevali pozitiven, "pravilen" odnos do nosečnosti in lastne ženskosti. Rojevati se je začel danes tako značilen (in moreč) odnos do nosečnosti kot tistega obdobja v življenju žensk, ko (morajo) te prekipevati od energije, moči in veselja, saj so vendar dosegle enega od vrhuncev svojega življenja. Dobro počutje nosečnic ni več nekaj, kar koristi (zgolj) njim, njihova pozitivna naravnost je dobila nov smisel: njihovo dobro razpoloženje blagodejno vpliva na plod. Optimističen odnos do nosečnosti, naj je bil že posledica delovanja hormonov (ženske narave) in/ali pozitivnega gledanja na nosečnost in nastajajočega otroka (ozaveščenosti ženske), je bil nujen za dober razvoj otroka, saj: "Pomisli, mati, da je tvoje telo tudi lastnina tvojega otroka" (Dragaš, 1937, 7). Sedaj je materina dolžnost, da poskrbi svojemu razvijajočemu se otroku kar najboljše vplive iz okolja, kajti "ni vseeno, kaj vidi žena v devetih mesecih, kaj misli, želi" (Dückelmann, 1931, 48) in zgolj korak je še do zahteve, da naj nosečnica vzpostavi tudi čustveni odnos s plodom. Pri prepričevanju žensk so se zdravniki zatekali tudi k navajanju zgledov, ki z znanstveno preverljivostjo niso imeli prav nič opraviti: "Dvajsetletna, mlada žena je bila vsa prevzeta odgovornosti proti še nerojenemu otroku; duševno darovita, vneta za umetnost je iskala kolikor mogoče pogostokrat umetniških vplivov in je živo želela, da bi dobila lepega in nadarjenega otroka. Na steno svoje postelje je obesila Apolonovo glavo, pogostokrat je vsa zatopljena tudi čez dan opazovala lepoto Apolona. Otrok se je rodil kot hčerka, ki je dorasla v lepo dekle, mnogo lepše kakor sta kdaj bila mati in oče, in ki je postala umetnica... Po vsem tem se je imela zahvaliti za to prednost Apolonu, kateremu je bila mati tako smotreno naklonjena." (ibidem)

Taki in podobni nasveti in zgledi so novi, ozaveščeni materi pri izpolnjevanju dolžnosti sicer lahko koristili, niso pa imeli vedno blagodejnih posledic. Kopica novih napotkov in praks, naloženih materi, je nedvomno dvigala njena pričakovanja v zvezi z bodočim otrokom – otroci so sedaj morali biti kar najbolj zdravi, zadovoljni, uspešni, skratka taki, da se je z njimi mati lahko "postavila". Njihova večja ali manjša popolnost je postala v veliki meri odvisna od ravnanja njihove matere že pred zanositvijo, med nosečnostjo in, seveda, po njihovem rojstvu. Ženske so ob tem občutile bolj ali manj prikrito

negotovost, celo strah, da otrok ne bo tak, kot bi lahko bil, če bi ravnale drugače. Izražale pa so celo resignacijo nad lastnimi stvariteljskimi močmi: "Toda kakor je vloga žene pri oploditvi ploda težka in odgovornosti polna, vendar ni vstvarjajoča, ampak je samo pasivna, kar tragiko še povečuje. Saj žena ne vstvari otroka, vsa njena cela aktivnost se omeji samo na izbiro moža – očeta otrokovega. Vse ostalo pa ni prav nič odvisno od njene volje, vse se razvija kot hazardna igra, žena nikoli ne ve, kaj bo rodila, ženija ali tepca. Njena odgovornost je pa tem večja, ker se bo življenje bodočega človeka vršilo pred njenimi očmi, ker se bo zdelo sama sebi soodgovorna za njegovo početje, če je dopustila, da je to življenje nastalo." (Stupan, 1929, 214).

V obdobju med vojnama so se pisanja priročnikov lotevale tudi ženske matere, predvsem na podlagi lastnih življenjskih izkušenj. To kaže na veliko potrebo in povpraševanje po tovrstnih tekstih. Vendar pa pri svojem početju niso imele vedno srečne roke. V tem smislu je zanimiv primer izgubljene knjige z naslovom *Materinstvo*,¹¹ ki jo je v Gorici leta 1926 izdala neka mati. Knjižico so najprej v *Ženskem svetu* pospremili s pohvalami, češ da je "neprecenljive vrednosti za naše ženstvo" (*Ženski svet*, 1926, 110), in jo priporočili v branje vsakemu dekletu, nekoliko kasneje pa obvestili svoje bralke, da je knjižica prepovedana. Po eni strani so njen umik zahtevali cerkveni krogi, češ da prerelativistično opisuje obravnavane probleme in s tem kviri mladino, po drugi strani pa so ji strokovnjaki očitali nestrokovnost razlag in nasvetov. Kaj je prav in kaj ni, kako naj (se) ženska ravna, je ostalo za naprej v rokah (takih in drugačnih) strokovnjakov.

Po zaslugi medicine, ginekologije in pediatrije je postajalo življenje žensk in njihovih otrok čedalje bolj varno, kar pa je pomenilo tudi čedalje bolj nadzorovano. Vpeljava in vedno pogostejša (tudi laična) raba pojmov, kot so "pravilna", "zdrava", "patološka" itd., skratka, čedalje pestrejša paleta pridevnikov za opis nosečnosti kaže na povečano senzibilnost, pa tudi na pojav novih zahtev glede nosečnosti. Ni bilo več dovolj (seveda le v določenih socialnih skupinah), da je bila ženska noseča, pomembno je postalo, da je bila ta nosečnost tudi zdrava, v nasprotnem primeru je bila lahko patološka in potrebna posebnega nadzora. Z vpeljavo najrazličnejših pridevniških pojasnjevalk se je tudi nosečnost (kot materinjenje) spremenila v dejavnost, za katero so veljala načela uspešnosti, popolnosti; če nosečnost ni zdrava, je bolna, in kaj od tega je, lahko pove ženski le zdravnik, strokovnjak. Zahteve po zdravi nosečnosti so se sčasoma krepile, tako da je bilo treba že pred drugo svetovno vojno posebej poudariti, da "noseča žena ni bolnica, marveč je samo v izrednem stanju" (*Ženski svet*, 1938a, 11).

11 Knjige *Materinstvo* kljub iskanju po različnih knjižnicah ni bilo mogoče najti.

V tem obdobju je začelo tudi naraščati število žensk, ki so rodile v bolnišnici; bolnišnice, ki so še v prvem desetletju 20. stoletja veljale za zelo nevarne prostore, v katerih so ženske porodnice najpogosteje služile kot učni pripomoček bodočim babicam in zdravnikom, so v medvojnem obdobju postajale varnejše.¹² Ženske so se začele množično zatekati v porodnišnice, ne zgolj zaradi njihove večje varnosti, tja sta jih gnala tako pomanjkanje porodnih babic¹³ kot gmočna stiska, kajti najem babice ali celo zdravnika so si lahko privoščile le redke. Ženske so se vedno raje odločale za porod v bolnišnici tudi zato, ker se je vednost o najnovejših porodnih in protibolečinskih tehnikah omejevala zgolj na zdravnike in so postajale babice zgolj njegove pomočnice, odrezane od najnovejših strokovnih spoznanj in pridobitev. Porodnišnice so tako postale centri, kjer se je skoncentrirala strokovna moč. Zaradi vseh naštetih vzrokov se je število porodov, na primer v ljubljanski porodnišnici, v letih 1920-1936 povečalo od 813 na 2.106 porodov na leto. Roditi izven doma, v strokovni ustanovi, kot je porodnišnica, in ob asistenci tamkajšnjega strokovnega osebja je postajalo konec tridesetih let (vsaj) v Ljubljani običajno.¹⁴

Po tem ko se je nosečnost zaključila s strokovno vodenim porodom in sta bila porodnica in novorojenček primerno oskrbljena, se je začelo pravo materino delo – nega in vzgoja otroka. Obe dejavnosti sta se vse od začetka otrokovega življenja tesno prepletali in zahtevali nenehno materino pripravljenost za učenje oz. sprejemanje vedno novih strokovnih napotkov in spoznanj; zdravnik pediater tako na podlagi dolgoletne svetovalne prakse pravi, "da za dobro otroško nego in vzgojo nista zadostna dobra volja in prirojeni nagon, tudi ne nasvetovanje starih mater, tet in sosed, marveč je potrebno učenje". (Dragaš, 1938, 40). Prva materina dolžnost je bila (ponovno), da otroka doji. Ker dojenje, če naj bo uspešno, zahteva rednost, ki predpostavlja (relativno) nenehno materino prisotnost, naj bi matere ostale po porodu ves čas, ko dojijo, doma. Ostati doma za čas dojenja pa je bilo za veliko žensk pri nas v obdobju med obema vojnama skorajda nemogoče;¹⁵ tudi za

otroke tistih mater, ki so bile kot zaposlene tudi varovane za čas pred porodom in po njem, je bilo obdobje šestih tednov, ki ga predvideva zakon, vsekakor premalo. Delavska zaščitna zakonodaja Kraljevine Jugoslavije je sicer uzakonila pravico žensk, da svoje otroke dojijo; predvidevala je, da morajo imeti delavke, ki so matere in dojijo, v industriji vsakih pet delovnih ur pravico do tridesetminutnega odmora zato, da gredo domov podojiti otroka, oz. petnajst minut odmora, če imajo otroka v tovarniških jaslilih, toda... Prva pravica je bila v glavnem brez vrednosti, saj so prihajale ženske v tovarno na delo tudi od daleč in večinoma niso stanovale v tovarniški senci. Druga pravica pa je bila omejena s (samo)voljo lastnika, če je spoštoval zakon in ustanovil posebne tovarniške jasilje v vseh obratih, v katerih je bilo zaposlenih najmanj sto žensk, od katerih jih je vsaj petindvajset imelo majhne otroke.¹⁶

Veliko mater svojih otrok iz različnih vzrokov ni dojilo: ali ker so bile zaposlene izven doma in odsotne večino dneva ali iz zdravstvenih razlogov ali tudi zato, ker jim je dojenje predstavljalo breme in jih je odtegovalo različnim družabnim dolžnostim, slabo pa naj bi vplivalo tudi na njihovo lepoto. Tretji razlog za odpoved dojenju naj bi veljal za ženske privilegiranih slojev, kakršnih pri nas sicer ni bilo veliko, so pa te ženske služile za primer najslabših mater, celo za ne matere, vredne obsodb tako pri zdravnikih kot (pravih) materah: "Meni je in ostane nerazumljivo, kako more biti mati tako brezsrčna, da prepušča dojenje svojega deteta drugi ženski, ali pa ga celo hrani na umetni, a tako malo umestni način s kravjim mlekom. Mati, ki stori to brez potrebe, iz lenobe, iz samopašnosti ali iz lahkomišlenosti, je nestvor, ki ne zasluži svetega imena 'mati'. Taka mati ne ljubi svojega deteta, a ona tudi ne bode nikdar deležna blage sreče, koju uživa mati, ki hrani svoje dete sama." (Slovenka, 1898, 459).

Alternativi materinemu dojenju sta bili v obdobju med vojnama dve: nadomestno hranjenje, ki je postajalo s prihodom prvih industrijskih pripravkov za otroško mleko na naše tržišče nekoliko manj nevarno, kot je bilo sicer hranjenje s kravjim mlekom, ali pa možnost

12 Ljubljanski porodničarji so se lahko pohvalili s čedalje boljšimi rezultati: zmanjšal se je odstotek mrtvorojenih od 6,78% v letu 1920 na 2,92% v letu 1936, zmanjšala se je umrljivost novorojenčkov od 8,91% na 2,66%, prav tako umrljivost mater, "ki že osem let ne doseže več 1%" (Ženski svet, 1937, 206).

13 "Pred 1918. je vzgajala babiška šola babice le za ozemlje nekdanje Kranjske – 500.000 preb. In 17.000 letnih porodov. Od 1918 dalje pa deluje za vso Slovenijo – 1.000.000 preb. In 29.000 letnih porodov. Vzgojila je v desetletju 1857/1866 – 297 babic, v desetletju 1917/1928 – 244 babic, v desetletju 1927/1936 pa – 96 babic!... Od 1927 dalje absolvira babiško šolo le vsako drugo leto 19-20 učenk." (Ženski svet, 1937, 207)

14 "Upoštevajoč to dejstvo, da se je od vseh 2237 v Ljubljani rojenih otrok rodilo 2129 v porodnišnici, lahko sklepamo, da je rodilo doma samo 208 Ljubljančank, to je okoli 20%." (Ženski svet, 1938b, 227).

15 Ne glede na naše predstave pa poročila kažejo, da je bilo dojenje (pa tudi siceršnja nega in skrb za otroke) izredno problematično tudi med kmečkimi ženskami, ki so še v obdobju med vojnama predstavljale vsaj polovico vseh slovenskih žensk. Tudi pri teh je bilo na prvem mestu delo, pa naj je bilo to v okvirih lastnega kmečkega gospodinjstva ali zunaj njega: "Za večino kmečkih žen velja: težko delo, polno skrbi, mnogo zaničevanja, malo veselja, nič zabave." (Grohar, 1937, 197).

16 Edina tovarna pri nas, ki je zaradi delavskega pritiska spoštovala zakon, je bila ljubljanska tobačna tovarna. Tu so leta 1909 začeli pripravljati "dom za dojenčke" (Čepič, 1991, 34).

nadomestnega dojenja. In slej ko prej je bilo iz različnih razlogov prav nadomestno dojenje bolj razširjeno. Že od nekdanj. Če je najemanje dojilj v višjih slojih povzročalo nemalo zgražanja, pa je bilo bistveno bolj razširjeno oddajanje majhnih otrok v rejo med revnejšimi, delovnimi sloji. In prav o tem so najmanj pisali in polemizirali. Tudi glede dojenja so slej ko prej veljala dvojna merila, odvisno pač od statusa matere (in ne morda od potreb majhnih otrok). Seveda pa ženske niso (več) mogle same presojati in prodajati svojih naravnih danosti in sposobnosti; potencialna dojilja in mati najemnica naj bi bili nesposobni za pravilno izbiro in sklenitev dogovora, zato naj bi izbiro in odločitev prepustili "le zdravniku strokovnjaku", kajti "pravo dojiljo izbrati je prava umetnost", ki zahteva "skrajno previdnost in mnogo znanja" (Dragaš, 1938, 95).

Mati pa ni bila dolžna z dojenjem otroka zgolj nahraniti z najboljšo možno hrano, s pravilnim, rednim dojenjem ga je tudi vzgajala. Z dojenjem, ki naj se (sedaj) ponavlja v enakomernih, ne prepogostih časovnih intervalih (na tri ali štiri ure, odvisno od otrokove starosti in kondicije) in naj ne traja predolgo (okoli 15 minut bo dovolj, pravijo strokovnjaki), prenaša mati na otroka sporočila, vrednote in navade, ki presegajo zgolj potešitev lakote, ter že v kalu zatira slaba nagnjenja pri njem. Prva lekcija, ki se je mora naučiti, ko pride na svet, je, da je treba znati počakati, da prideš na vrsto. In to izkušnjo more (in mora) prenesti nanj mati prav z obredjem hranjenja. Prva odredka ga doleti pri številu obrokov, saj bi otrok sesal kar se da pogosto, kar "seveda škoduje materi in otroku, svari zdravnica. Sledi lekcija o nočni odpovedi hrani, kajti "nočno poglavje je prvo vzgojno delo misleče matere" (Dückelmann, 1931, 82).

Nepoznavanje sodobnih znanstvenih spoznanj o pravilni negi otroka ima po mnenju zdravnikov lahko zanj usodne posledice. Tako na primer dr. Dragaš (in med zdravniki ni nobena izjema) svari matere pred prepogostim in (celo) nepravilnim pestovanjem majhnih otrok, češ da je pri dojenčku "*nepotrebno in celo nevarno... Šele ko otrok sedi, ga vzamemo v naročje in ga nekaj časa pestujemo. Pri tem ga presedamo zdaj na desno, zdaj na levo stran, da vadi hkrati in enakomerno levo in desno okončino (roke), sicer ostane ena ali druga stran slabše razvita, ker otrok z njo ne brca in je stisnjen ob materino telo, da se mišice ne morejo razviti.*" (Dragaš, 1938, 41-42).

S tovrstnimi svarili so (tudi) zdravniki izrekli materam nezaupnico oz. izražali nemajhen dvom o njihovih negovalnih in vzgojiteljskih sposobnostih. Z nasveti, ki so presegali strogo strokovna, medicinska področja in posegali na primer celo na področje ljubkovanja, so še

povečevali tako materino odgovornost, da se (pravilno) izobrazijo, da si zavestno prizadeva postati boljše, kot je bila na primer njena mati, kot tudi njeno krivdo in občutek nezadostnosti. (Pre)velika odgovornost in (pre)majhna samozavest mater pa sta bili pravšnja podlaga za primerno pripravljenost in poslušnost mater za strokovne nasvete strokovnjakov.

Ženski odgovor/i

Prepričanju, da so sodobne ženske nezadostno usposobljene za opravljanje "poklica, za kojega je ženska že od narave izbrana in določena" (Danica, 1897, 6), oz. da nov čas terja spremembo tradicionalnih ženskih praks in da se morajo ženske za materinstvo primerno (pre)vzgojiti, so se pri nas intenzivno priključile tudi ženske same.¹⁷ Da pa bi lahko izpolnile tako naraščajoča pričakovanja družbe kot zahteve novega materinstva, so morale odpreti in vsaj skušati razrešiti nekatera pomembna vprašanja.

Prvo vprašanje se je neposredno dotikalo ženske plodnosti oz. možnosti, kako plodnost uspešno nadzirati in s tem zagotoviti, da se bodo otroci rodili tedaj, ko jim bodo lahko starši zagotovili kar najboljše možnosti, in da se bodo rojevali v ravno pravšnjem številu glede na družinske razmere. Ženske se v prvi polovici 20. stoletja (še) niso spuščale v razglabljanja, kaj pomeni pravica do lastnega telesa. Njihovo prizadevanje je bilo izrazito praktično; zahtevale so učinkovito kontracepcijo, varen abortus ter njuno dekriminilizacijo in legalizacijo. S temi prizadevanji so izzvale najrazličnejše varuhe morale s cerkvijo na čelu, ki je zavnila tako rekoč vse poznane oblike kontracepcije, razen spolne vzdržnosti, ki je tako ali tako predstavljala idealno obliko zakonske zveze katoliškega para. Izzvale so medicinske kroge, ki so se upirali širjenju dostopnosti najrazličnejših oblik kontracepcije in abortusa, še posebej med revnejše ženske. Z javnimi polemikami in shodi so izzvale t.i. javno mnenje, ki je ženske zahteve po kontracepciji povezovalo z moralnim propadom, žensko željo po promiskuiteti, razpadom vseh družbenih moralnih norm, s krizo družine in zakonske skupnosti in z grožnjo propada, degeneracije naroda. In ne nazadnje so izzvale državo – privatni interesi žensk, povezani s suverenostjo nad lastnim telesom, so trčili ob vitalne interese skupnosti, naroda, države do novih, številčno obilnih in zdravih rodov.

Končni izkupiček prizadevanj žensk za večjo oblast nad lastnim telesom konec koncev ni bil tako pičel; dobile so (seveda proti plačilu in po zdravnikovi odločitvi) na razpolago kar nekaj kontracepcijskih sredstev, čeprav je bila večina med njimi bolj malo zanesljiva,

17 Njihovim razmišljanjem in oblikovanju novih stališč in vrednot lahko sledimo tako rekoč v vseh časopisih, koncentrirano pa v ženskih revijah, tako v letih pred razpadom avstrijske monarhije kot v obdobju med vojnami.

izrazito neudobna in nerodna za uporabo.¹⁸ Prav v sredini tridesetih let je bila končno v zdravniških krogih sprejeta Knaus-Oginova metoda plodnih in neplodnih dni. Metoda, ki je imela pred drugimi to prednost, da je bila povsem zastonj in da za njeno uporabo ženske niso potrebovale zdravnika in njegove privolitve, pa je imela to pomanjkljivost, da je zahtevala od žensk spremenjen način življenja oz. spremenjen odnos do lastnega telesa, in seveda vsaj minimalno sodelovanje partnerja. Zanimivo je, da so se pri nas metode oklenili zdravniki katoliškega svetovnega nazora,¹⁹ tisti liberalnejši, ki so se na primer zavzemali celo za legalizacijo t.i. socialne indikacije za abortus, pa ne, češ da je premalo zanesljiva. Ženske so tu vzele stvari v svoje roke, in tako je že leta 1936 Milica Stupan izdala knjižico o Knaus-Oginovi metodi, leta 1938 pa sledi v samozaložbi izdana knjiga *Teorija o dnevih plodnosti in neplodnosti* izpod peresa Rezi Korpar, ki je leto kasneje izdala tudi prvi ženski menstrualni koledarček pri nas.

Mnogo težja in manj gotova je bila bitka žensk za pravico do abortusa, kajti ne glede na to, da so se v strokovnih krogih strinjali, da morajo nenehno upadanje števila rojstev pri nas (kot v Evropi) pripisati tudi domnevno zelo razširjeni ilegalni praksi abortiranja,²⁰ in ne glede na to, da so ženske že v dvajsetih²¹ in tudi v tridesetih letih²² na javnih shodih zahtevale spremembo kazenskega zakonika, ki je prepovedoval odpravo plodu, je odnos do abortusa ostal enak: abortus je zločin, ženska, ki abortira, umori nerojene otroka, tisti/a, ki ji pri tem pomaga, pa je zločina sokriv/a. Kriminalizirani odnos do abortusa se je v evropskih zakonodajah v 19. in prvi polovici 20. stoletja celo zaostroval, pač v skladu z nacionalnimi oz. državnimi interesi.²³ Ženske v boju

za pravico do odločanja o svojem telesu in za pravico do abortusa niso imele drugega orožja kot sklicevanje na socialno bedo in lasten čut odgovornosti do že rojenih otrok, nasprotna stran pa je svoje zavračanje (lahko) podprla z mnogo bolj absolutnimi argumenti:

"Mnogo poklicev zahteva od človeka življenjsko žrtev. Zdravnik, duhovnik, vojak ne smejo zapustiti ogroženega mesta, naj jih stane tudi življenje. Tudi žena prevzema z materinstvom dolžnost do kličočega življenja, ki ga nosi pod srcem, pa naj bi vršenje te dolžnosti in materinskega poklica zahtevalo od nje tudi žrtev na zdravju in življenju. Narodna higiena in narodova moč se bo dvignila le tedaj, ako žena v nevarnosti in nevšečnosti, ki nastopijo zanje radi materinstva, ne bodo sramotno in nezvesto dezertirale pred dolžnostjo poklica." (Slovenec, 1924, 9).

"V interesu višjih etičnih načel bo morala mati v danem slučaju, ki je pa hvala Bogu redek, žrtvovati svoje življenje, s čimer bo koristila javni morali neprimerno več, nego če s težko operacijo reši za silo svoje življenje. Tako življenje je slednjič tudi ne bo moglo posebno veseliti, ker bodo fizične posledice operacije navadno zelo grenke, obenem jo bo trla zavest, da si je rešila to mizerno življenje z direktno usmrtnitvijo lastnega otroka." (Ujčič, 1924, 237).

Polemika o kontracepciji in abortusu je imela nekaj (na videz) nepričakovanih in za tedanji čas nedvomno novih premislekov; stekla se je na primer tudi v oblikovanje otrokovih pravic, med katerimi je prva ta, da je otrok zaželen; *"Prava pravica otroka je, da je dobrodošel svojim staršem, da je spočet v ljubezni, da je pričakovan in spočet z ljubeznijo, da je njegova eksistenca od vsega početka afirmacija življenja,"* (Vode, 1931,

18 O omejevanju rodnosti so na primer razpravljali na letnem zdravniškem srečanju na Bledu leta 1935, kjer je dr. Zelič posvetil svoje predavanje kontracepcijskim sredstvom; doktor navaja različne mehanične pripomočke (na primer pesar), razna kemična sredstva ("rastvor, tablete, zmca, pribile, masti, pikuje, čepici, paste, praškovi"). Avtor ugotavlja: *"Vsi gumeni pesarji imajo, poleg ostalih slabosti, tudi to, da povzročajo v isto subjektivnih občutkov depresije pri ženi, nato izgubo ali vsaj slabljenje spolnega vznburjenja, imajo neprijeten vonj po gumi, pomešan z zadahom razpadajočega flora itd. Poleg tega ga je potrebno vsak dan izvleči in sprati v kakšni antiseptični raztopini, ga ponovno namestiti, kar pa ni lahka stvar niti za zdravnika."* (Zelič, 1935, 284).

19 V slovenske strokovne kroge je metodo, še pred njenim uradnim zmagoslavjem na kongresu v Münchnu leta 1935, prenesel zdravnik Breclj, že leta 1932/33 (Breclj, 1932/33; 1933). Breclju so se kot zagovorniki metode pridružili še zdravniki Rakuljič-Zelov, Justin in Šavnik. Nikoli pa omenjenim (in drugim) zdravnikom ni prišlo na misel, da bi metodo predstavili širši, ženski publikli, vseskozi razumejo in varujejo to vednost kot svojo oz. si pridržujejo pravico odločanja o tem, kateri ženski v svoji ordinaciji jo bodo razodeli in kateri ne.

20 Tako je bil leta 1930 Pirc mnenja, da strokovna ocena, *"da se več kot 20% spočetij ne konča s porodom, prav gotovo ni pretirano"* (Pirc, 1930, 1).

21 Pobudnica te prve akcije je bila Zveza delavskih žena in deklet, ki se je zavzemala za spremembo 144. člena tadanjega kazenskega zakonika in pravico, da ženska sama presodi, koliko otrok bo rodila.

22 Po spremembi kazenskega zakonika leta 1930 so abortus obravnavali člani 171, 172, 173 in 174 (pred reformo člen 144.). Kot edina izjema, po kateri udeleženci pri abortusu (mati, zdravnik) niso preganjani, omenja zakon te medicinsko indikacijo, ki je začela veljati leta 1926. Kasneje so si zdravniki prizadevali vključiti še evgeniško indikacijo, ženske pa so si prizadevale za priznanje socialne. Ženske so tako leta 1933 pripravile v Ljubljani javno zborovanje na to temo. Zahtevale so, da se uveljavljene olajševalne okoliščine, ki jih je zakon priznaval za nezakonsko mater, če je abortus izvršila sama, razširijo na vse ženske.

23 S tovrstno argumentacijo se je pri nas največ ukvarjal pravnik, dr. Munda: *"Prva dobrina, ki jo ščiti kazenski zakon z določbami o odpravi telesnega plodu (para. 171-174), ni dobrina posameznika (matere), matveč dobrina občestva. Občestvo ima interes na tem, da se njegovo prebivalstvo množi in ne zaostaja za porastom prebivalstva v drugih, zlasti v sosednjih državah... Vajnejši interes je treba ščititi, manjvredno dobroto pa žrtvovati v korist večvredni. To načelo vrednotenja interesov je treba uporabiti tudi, ko presojava, kdaj naj se odprava telesnega plodu kaznuje, kdaj pa ne."* (Munda, 1935, 20).

356) je zapisala Angela Vode, ki je pri nas tudi sicer ubirala najbolj samosvoje in napredne poti znotraj ženskega gibanja.

Ena nedvomno najbolj revolucionarnih zahtev, lahko bi rekli kar presežna zahteva t.i. prvega vala ženskega gibanja pri nas, ki jo je artikulirala Angela Vode in je bila med tedanjo (žensko in moško, strokovno in laično) javnostjo še najmanj razumljena, je bila zahteva po legalizaciji materinstva. V same temelje evropskih zgodovinskih družb je zapisano, da je ženska roditvena sposobnost (lahko) eno največjih bogastev, ki zato po svojem kulturnem in družbenem pomenu bistveno presega vsakršne osebne interese žensk, in da je bila na strani močnejših (to pa je v naših zgodovinskih kontekstih vedno pomenilo moške) ves čas prisotna potreba in želja to bogastvo podrediti lastnim pravilom in kultivirati v lastno korist. Da pa je razglušanje naravnosti in celo svetosti materinstva kot edinega pravega poslanstva in "poklica" ženske, v imenu katerega se mora ženska prostovoljno podrediti in odpovedati morebitnim lastnim ambicijam, manipulativno orodje v službi ohranjanja moško orientirane družbe, dokazujejo vsakokratni izbruhi tovrstne retorike v časih, ko ženske poskušajo zase odpirati tudi druge, ne zgolj na zakonsko materinstvo vezane prostore delovanja in samouresničevanja. In da so vsa (moška) poveljevanja materinstva zgolj omejenega dometa, dokazuje družbena dvoletnost v odnosu do nezakonskega materinstva:

"Zakonsko in nezakonsko mater vodi v materinstvo isti klic narave; obe sledita istemu hrepenenju, ki je v vsaki ženski najmočnejša in najnaravnejša sila njenega bivanja... Nedoslednost dvojne morale v današnji družbi se kaže najočitneje pri presojanju spolnega izživeljanja. In to ne samo, kadar meri pravico moškemu in ženski, temveč tudi glede samih žensk silno nedosledno: v isti sapi, ko zasmehuje 'staro devico', meče kamenje za žensko, ki ji usoda ni naklonila, da bi svoja najnaravnejša čustva izživelja v zakonu, marveč je postala mati izven zakona." (Vode, 1999, 135).

Pravica do materinstva pa ni bila odvzeta zgolj ženskam, ki so prekršile zakon in postale nezakonske matere, ampak tudi ženskam, ki so si drznile prestopiti mejo spolne delitve in poseči po moških poklicih. Profesionalke, uradnice in učiteljice so bile v obdobju avstrijske monarhije obsojene na celibat, v obdobju kraljevine Jugoslavije pa jim je ta vsaj nenehno grozil. Pravica do opravljanja izbranega poklica je bila odkupljena z odpovedjo pravici do materinstva. Materinstvo znotraj družbe neenakosti samo na sebi nikakor ni vrednota; vredno je zgolj tisto materinstvo, ki je v službi obstoječega reda, ki varuje in podpira njegov vsakokratni, spreminjajoči se interes. Da je segregacija materinstva posledica podrejenosti žensk, so se (redke)

ženske ovedle prav v obdobju med obema vojnama. Avtonomna, samostojna ženska ima pravico do materinstva in te pravice ji ne more podeliti nihče, ker izhaja iz njenega človeškega bivanja, nihče pa ji je tudi ne more odvzeti, se je glasilo novo žensko geslo. Pri tem so se oprle tudi na evgenične argumente svojega časa:

"Dr. Janiševa trdi, da je izvrševanje biološke funkcije ženi neobhodno potrebno... Iz skrbi za zdrav zarod pa zahteva pisateljica, da mora človeška družba dati vsaki ženi, ki je biološko sposobna in ki čuti ob enem voljo in odgovornost za odgoj deteta, pravico do materinstva in da morajo veljati za vsako mater, poročeno ali neporočeno, enaki državni in družabni zakoni." (Hočevar, 1935, 237).

Z novo vednostjo in predvsem z novimi dolžnostmi (pre)obložene matere so v času med obema vojnama načele še eno vprašanje, ki je postalo bolj aktualno ob koncu 20. stoletja in ki še ni dobilo vseh odgovorov: nagovorile in izvale so moške, svoje partnerje in očete svojih otrok. Tako kot se morajo spremeniti one kot matere, se morajo spremeniti oni kot očetje. Novo očetovstvo oz. očetovanje oz. emancipacija očetov znotraj družinske skupnosti je nedokončana tema, ki pa so jo načele prav ženske v obdobju med obema vojnoma.

V besedilih najrazličnejših vrst in namenov v 19. stoletju, še v mnogo bolj izostreni podobi pa v 20. stoletju, se srečujemo s prav posebnim pogledom na žensko mater, s pogledom, ki z realnostjo žensk ni imel veliko skupnega. Avtorji in avtorice so izoblikovali pravi kult materinstva; še največ možnosti, da se približa idealni materi, glavni svečenici tega kulta, pa je imela ženska-mati-gospodinja srednjega, gmotno relativno dobro stoječega razreda. Zdi se celo, da so materinstvo v posameznih družbah z besedami toliko bolj poveljevali, celo mistificirali, kolikor slabše se je sicer godilo ženskam in tudi (ali predvsem) materam v tej isti sredini. Povzdigovanje matere v svečenico materinskega kulta in omejevanje sposobnosti in (predvsem) dolžnosti žensk zgolj na materinstvo sta videti na prvi pogled neproblematična, kažeta se celo kot nadčasovno, ahistorično in za vsakršno zgodovinsko proučevanje torej povsem neprimerno naravno dejstvo – po načelu: ženske so rojene, poklicane, ustvarjene za to, da postanejo, da so matere. Vendar so različne študije, pa tudi naše raziskovanje, pokazale, da ima tudi sodobni kult materinstva svojo zgodovino, da se je v določenem zgodovinskem času, znotraj določene kulture in povsem določenega spleta in prepleta okoliščin pojavil, se pod vplivom različnih dejavnikov v družbi razvijal in pridobil (v relativno kratkem času) celo značilnosti in moč stereotipa.

THE NEW MOTHERHOOD

Some New Views on Mothers and their Motherhood from the End of the 19th Century to World War II

Sabina Ž. ŽNIDARŠIČ

Catering and Tourism Secondary School Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Preglov trg 9

e-mail: sabina.znidarsic@guest.arnes.si

SUMMARY

In some fifty years prior to World War II, a completely new form of motherhood evolved in our country. The new motherhood became so complex that a new term could be justifiably used, i.e. mothering, which encloses most diverse needs of children and practices that have to be satisfied, for example, by their mothers. These utterly new contents of motherhood were influenced by a number of different factors. The traditional forms of profit-making, which were in most cases taking place within domestic housework community and along with intensive working participation by all members of the community capable of work, began to give way to the new, predominantly wage-earning working relationships. In our country, women joined these processes to a great extent, after all for the fact that their working participation was great already from the traditional point of view. Women's daylong absence led to the negligence of other, traditionally women's chores, such as maternal obligations and housework. Apart from their employment and absence, the increased negligence (for example) of children was in a way contributed by the great mobility of the people moving from provinces to industrial and city centres. In this process, women lost the so-called women's network, a community of women of different ages and classes, who mutually helped each other also (and above all) in the care for their children. Along the fact that mothers now found it more difficult to dedicate themselves to their offspring, various expectations rose on the other hand; the contemporaries expected incomparably more maternity work from women-mothers than their predecessors. Motherhood became a socially important activity, on which depended (even) the fate of the nation and thus of the state, which in this respect clearly defined its interest. In the process of the society's secularisation, the Church attempted to retain its influence, and in doing so it recognised, as a decisive field of its influence, the family and the mother within it, as its most important and already traditional ally. Contemporary sciences that were gradually gaining their independence and developing at the end of the 19th century and in the early 20th century recognised new and new needs of the child, which had to be satisfied, if he/she was to develop into a healthy (and socially useful) individual, first of all by his/her mother. The volume of mother's duties thus kept rising; the obligations of modern mothers were becoming increasingly demanding, and for their role now fully aware mothers were forced to yield to the so-called planned education. The increasing responsibilities and the society's expectations from women, however, now stimulated many new thoughts in them and forced them into a public engagement for the change in their own status. In the end they challenged their men-fathers to join them in such important work as was care for their children and thus for their common future.

Key words: mothering, gender history, 19th-20th century

VIRI IN LITERATURA

- Abrams, L. (2002):** The Making of Modern Women. The Longman History of European Women. Persons Education.
- Dally, A. (1982):** Inventing Motherhood. The Consequences of an Ideal. London.
- Brecelj, A. (1927):** Meterinstvo – jedro ženskega in družbenega vprašanja. Slovenec, št. 291. Ljubljana, 13.
- Brecelj, A. (1932/33):** Fakultativna sterilnost. Čas. Ljubljana, 202-209.
- Brecelj, A. (1933):** Ogino-Knaus. Zdravniški vestnik. Ljubljana, 25-28.

- Čepič, T. (1991):** Opojnost tobaka. Razstava Mestnega muzeja Ljubljana ob 120-letnici Tobačne Ljubljana. Ljubljana.
- Danica (1897):** Višje dekliške šole. Slovenka. Trst, 6-8.
- Dimnik, J. (1895):** Domača vzgoja. Slovenskim materam, vzgojiteljicam, učiteljicam, vzgojiteljem in učiteljem. Ljubljana, Društvo za zgradbo učiteljskega konvikta v Ljubljani.
- Dragaš, B. (1938):** Pomoč novorojenčku in dojenčku. Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna.
- Dückelmann, Fischer, A. (1931):** Postanek in razvoj otroka. Ljubljana, Založba revije Žena in dom.

- Govekar, M. (1926):** Naše žensko časnikarstvo. V: Govekar, M. et al.: Slovenska žena. Splošno žensko društvo. Ljubljana, Jugoslavne Express Réclame Company, 202-223.
- Grohar, O. (1937):** Položaj slovenske žene. Ženski svet. Ljubljana, 197-198.
- Hočevar, P. (1935):** Dr. Vilma Janiševa-Rašković: Biologija žene i njen socialni značaj. 1. deo. Beograd 1934. Ženski svet. Ljubljana, 236-238.
- Knibiehler, Y. (1993):** Bodies and Hearts. V: Duby, G. et al.: A History of Women. Emerging Feminism from Revolution to World War. Belknap Press of Harvard Uni. Press, 325-368.
- Kočevar, Š. (1882):** Slovenska mati. Celje.
- Korošec, J. (1897):** Materinska dolžnost. Slovenka. Trst, 8-9.
- Korpar, R. (1938):** Teorija o dnevih plodnosti in neplodnosti. Samozaložba.
- Mahnič, A. (1893):** Zakaj je prav in naravno, da je žena podrejena možu?. Rimski katolik. Gorica, 317-321.
- Marak (1900):** Idealno materinstvo. Slovenka. Trst, 155-159.
- Milka (1897):** Rodoljubje in naše ženstvo. Slovenka. Trst, 6-7.
- Munda, A. (1935):** Indicirana odprava telesnega plodu in naš kazenski zakonik. Zdravniški vestnik. Ljubljana, 17-21.
- Pirc, B. (1930):** Usodno vprašanje. Slovenec, št. 25. Ljubljana, 1.
- R., J. (1938):** Rezi Korpar, Teorija o dnevih plodnosti in neplodnosti. Ženski svet. Ljubljana, 124-126.
- S., E. (1936):** Socialna in zdravstvena zaščita žene, otroka in mladostnika pri nas. Ženski svet. Ljubljana, 97-104.
- Slovenka (1898):** Materinske dolžnosti. Trst, 458-461.
- Slovenec, št. 251 (1924):** Socialni vestnik. Abortus artificialis. Ljubljana, 9.
- Stupan, M. (1929):** Biološka tragedija žene. Ženski svet. Ljubljana, 213-215, 237-240.
- Štular, Sotošek, K. (1997):** Žensko časopisje na Slovenskem. Vodnik po razstavi. Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.
- Ujčič, J. (1924):** Umetni splav in cerkveno pravo. Slovenski pravnik. Ljubljana 234-238.
- Ušeničnik, A. (1930):** Žensko vprašanje. Slovenec, št. 91. Ljubljana, 14.
- Vode, A. (1931):** Pravica otroka. Ženski svet. Ljubljana, 356.
- Vode, A. (1999):** Značaj in usoda. Zbrana dela Angele Vode. II. knjiga. Ljubljana, Krt.
- Zelić, M. (1935):** Sredstva protiv začeca u cilju regulacije radanja. V: Zelić, M. et al.: Naučni rad XVI godišnj. skupa jugoslovenskog lekarskog društva. Beograd, 282-326.
- Žena in dom (1930):** Ženski pokret. Ljubljana, 130.
- Ženski svet (1926):** Knjižna poročila. Ljubljana, 224.
- Ženski svet (1937):** Poročilo o ginekološkem in porodniškem delu v l. 1920-1936. Ljubljana, 206-207.
- Ženski svet (1938a):** Zdravstvo. Zaščita bodoče matere. Ljubljana, 11-12.
- Ženski svet (1938b):** Poročila in kritike. Jugoslovanska unija za zaščito dece. Ljubljana, 227-229.
- Žnidaršič Žagar, S. (2000):** Ora et labora – in molči, ženska! Pregled demografije dežele Kranjske in prido-bitnosti žensk v desetletjih 1880-1910. Lila zbirka. Ljubljana, Založba / *cf.